

דתישכונת

בס"ד

פרשת וירא, תשע"ח, מספר 1243

"הבטה לאחור" ככלי פרשני בפירושי רשב"ם לתורה

יהונתן יעקבס

ללא הסיוע מבראשית, ולא קיום קשר ענייני בין הפסוק המבואר והפסוק המצוטט. מטרת הפסוק המצוטט להראות מקרה נוסף בתורה שבו משמש השורש פק"ד בהוראה דומה, ובכך לסייע לפירושו על הפסוק המבואר.²

ב. במקרים רבים מופיעה ההפניה לפסוק מצוטט, במטרה ליישם את החידוש שחידש רשב"ם בפסוק המבואר גם על הפסוק המצוטט. גם במקרים אלו ביאורו של רשב"ם עומד בפני עצמו, והפסוק המצוטט אינו קשור קשר ענייני לפסוק המבואר. אך מטרת רשב"ם אינה להביא סיוע לפירוש הנוכחי, אלא ליישם את הפירוש שחידש בפסוק המבואר גם בפסוק המצוטט. בחלק גדול ממקרים אלו רשב"ם אף האריך והסביר את ביאורו החדש על הדוגמות הנוספות, למרות שאין זה המקום הטבעי לדון בהם, שהלא הם רק פסוקים המצוטטים ממקור אחר. במקרים כאלו השתמש רשב"ם במילה "וכן" לפני ציטוט הפסוק הנוסף. לדוגמה, פירושו של רשב"ם על ב' יח' ט:

"ברית מלח", נראה לי לשון קיום. וכן לדוד ולזרעו ברית מלח" (ראו דבה"ב יג:ה). כי פתרון לפי עניינם. אבל "ולא תשבית מלח ברית א-להיך" מדבר [ב]מלח ממש. ברית מלח, ברית קיום ועומד לדורות.

רשב"ם ניצל את ההזדמנות שבה הציג את ביאורו המחודש למילה "מלח" בפסוק המבואר, ויישם את אותו הפירוש גם על הפסוק המצוטט מדברי הימים.³

² זה השימוש הנפוץ ביותר בפסוקים מצוטטים בביאורי רשב"ם, והוא נמצא במאות מקומות בפירושו. על כעין זה כתב רשב"ם: "דרך קצרה יש לנו להורות לפני תועי בינה ללמוד תיבה מחברתה. כשישגה המדקדק בדקדוק תיבה אחת... ידמה לה תיבות הפשוטות לו ודומות לאותה תיבה, וממנה יבין משפט התיבה אשר ישגה לעמוד על אמיתתה" (דייקות מרבנו שמואל, מהדורת ר' מרדלר, ירושלים 1999, עמ' 18 שורות 1-4).

³ על כל זה ראו: י' יעקבס, "ללמוד תיבה מחברתה - רשב"ם כמפרש המקרא מתוך

פירושו של רשב"ם לתורה גדוש בציטוטי פסוקים, המסייעים לו לבאר את הכתוב על יסוד מקראות אחרים. במילים אחרות, כאשר רשב"ם מבאר פסוק מסוים, הוא נוהג לצטט פסוקים אחרים מהמקרא, שלדעתו יתרמו תרומה פרשנית לביאור הפסוק. השימוש בפסוקים מכל רחבי המקרא לצורך ביאורו משקף את גישתו של רשב"ם, שאת המקרא יש להבין מתוך עצמו, ללא עזרים חיצוניים.¹

לא כל ההפניות והציטוטים שייכים לסוג אחד. ניתן לחלק את הזיקה בין פסוקים שונים, בפירושי רשב"ם לתורה, למספר סוגים:

א. ברוב המקרים, ביאורו של רשב"ם לפסוק הנוכחי עומד בפני עצמו, והפסוק הנוסף מסייע לפירושו, אך לא מחדש פרט כלשהו שלא היה ידוע. במקרים אלו הפסוק המצוטט מציג תופעה או פירוש זהה. ברוב המקרים מסוג זה השתמש רשב"ם במילים "כמו" או "כדכתיב" ליצירת הזיקה בין הפסוק המבואר ובין הפסוק המצוטט. לדוגמה, פירושו על ב' ג': "וְאֵת אֶהָרֹן וְאֵת בְּנָיו תִּפְקֹד", תעשהו פקיד וממונה עליהם, כמו 'וַיִּפְקֹד שָׂר הַטְּבָחִים אֶת יוֹסֵף (בר' מ:ד)". פירושו של רשב"ם למילה "תִּפְקֹד" מתקיים גם

* ד"ר יהונתן יעקבס, המחלקה לתנ"ך, אוניברסיטת בר-אילן.

¹ ראו לדוגמה: מ' גרינברג, "היחס בין פירוש רש"י לפירוש הרשב"ם לתורה", ספר י"א זליגמן ב (בעריכת י' זקוביץ וא' רופא), ירושלים תשמ"ג, עמ' 566; מ' ארנד, "לבירור המושג פשוטו שלמקרא", המקרא בראי מפרשיו - ספר זיכרון לשרה קמין (בעריכת ש' יפת), ירושלים תשנ"ד, עמ' 248. בעניין זה הלך רשב"ם בעקבות ר' יוסף קרא, שהצהיר על כך במפורש בפירושו לשמו"א א:ז: "כשנכתבה הנבואה שלימה נכתבה עם פתרונה, וכל הצורך שלא יכשלו בה דורות הבאים, וממקומו אין חסר כלום, ואין צריך להביא ראיה ממקום אחר, ולא מדרש, כי תורה תמימה נתנה, תמימה נכתבה, ולא תתחסר כל בה. ומדרש חכמינו כדי להגדיל תורה ויאדיר".

להדגיש שללא הנתונים המתחדשים בפסוק המצוטט לא היה רשב"ם מעלה בדעתו לפתור את הבעיה בדרך זו.

רשב"ם אומנם לא הגדיר את התופעה הזו בצורה מפורשת. עם זאת, יש לציין שבפירושו של ר' אליעזר מבלגנצי, מעמודי התווך של אסכולת הפשט בצפון צרפת ותלמידו של רשב"ם,⁵ נמצאת תופעת ה"הבטה לאחור" בצורה מוגדרת ומפורשת. כך כתב ר' אליעזר על הפסוק "כִּי יִדְעוּ הָאֲנָשִׁים כִּי מִלְפָּנֶי ה' הוּא בְּרַח כִּי הִגִּיד לָהֶם" (יונה א:י): "כִּי הִגִּיד לָהֶם" כבר (קודם, כחלק מתשובתו) על (שאלתם) 'מאין תבוא' (בפס' ח), אבל הסופר שייר דבר זה על מה שאמרו לו 'מה זאת עשית', והרבה שיטות כזו במקרא". מדבריו האחרונים ניתן להסיק שהוא ראה בתופעת ה"הבטה לאחור" כלי ספרותי נפוץ במקרא.

מכיוון שתלמידו של רשב"ם הגדיר את תופעת ה"הבטה לאחור" בהגדרה ספרותית ברורה, ויישם אותה במספר מקרים, סביר להניח שתופעה זו נדונה בבית מדרשו של רשב"ם בין תלמידיו, ואולי אף בנוכחות רבם. סביר מאד להניח גם שרשב"ם הצביע בפני תלמידיו, וכן בפירושו, על מספר מקרים שבהם מתקיימת התופעה. בשלב מאוחר יותר, תלמידו, ר' אליעזר מבלגנצי, שהכיר את פירושי רבו בכתב ובעל-פה, פיתח זאת לכלל תופעה ספרותית שלמה ומקיפה במקרא.

לסיכום, תופעת ה"הבטה לאחור" נחשפה לראשונה ככל הנראה על ידי רשב"ם בפירושו לתורה, והיא מוסיפה נדבך חשוב להבנת אופי פירושו של רשב"ם לתורה כפירוש מקיף, מחושב ובנוי לתלפיות.

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע
הדף מופיע באינטרנט באתר המידע
של אוניברסיטת בר-אילן

בכתובת: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha>
כתובת המייל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: פרופ' יוסף עופר
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

ג. הסוג השלישי הוא המעניין ביותר: במקרים רבים אחרים השתמש רשב"ם בפסוקים מצוטטים כדי להוכיח את פירושו על הפסוקים המבוארים. בחלק מן המקרים האלה, הפסוק המצוטט מוסיף נתון עובדתי חדש, השופך אור חדש על האירועים או על הפרטים שתוארו בפסוק המבואר, ובכך מסייע לביאורו. לדעת רשב"ם, ללא הפסוק המצוטט אי אפשר היה להבין את הפסוק המבואר. פסוקים אלו יכוננו להלן פסוקי "הבטה לאחור".

בפסוקי ה"הבטה לאחור" אפשר למנות שלושה מאפיינים היוצרים זיקה בין הפסוקים: (1) הפסוק המוקדם קשה. (2) נתון עובדתי חדש שלא היה ידוע קודם לכן, נחשף בפסוק הנוסף, המאוחר בכתוב. (3) הנתון החדש שופך אור על האירועים או על הפרטים שתוארו בפסוק המוקדם, ופותר את הבעיה שהתעוררה.

להלן אביא דוגמה אחת מתוך פרשתנו.⁴ בבר' כ:ז הקב"ה אומר לאבימלך מלך גרר: "וְעַתָּה הֵשֵׁב אֶשֶׁת הָאִישׁ כִּי נָבִיא הוּא וְיִתְפַּלֵּל בְּעַדְךָ וְחַיָּה וְאִם אֵינְךָ מְשִׁיב דָּעַ כִּי מוֹת תָּמוּת אֶתָּה וְכָל אֲשֶׁר לְךָ".

דברי הקב"ה מעוררים בעיה. בפסוק ג אמר הקב"ה לאבימלך "הִנֵּךְ מֵת עַל הָאִשָּׁה אֲשֶׁר לְקַחְתָּ". אם כן, הבעיה היא בלקיחת האישה על ידי אבימלך, ולכאורה מספיק שהוא ישיב את אשת האיש על מנת שלא ימות. מדוע אפוא צריך אברהם להתפלל בעבור אבימלך? פרשנים שונים התייחסו לקושי זה. לדוגמה, לדעת רד"ק השבת האישה לא תפייס את ה' מלהרוג את אבימלך, אלא אם כן יתפלל עליו אברהם.

רשב"ם פתר את הקושי בעזרת הפניה לפסוק מצוטט: "וְיִתְפַּלֵּל בְּעַדְךָ", שהרי היה צריך רחמים ככת' לפנינו 'כי עצור עצר ה' (כ:יח)". הפסוק המצוטט מגלה פרט חדש שלא היה ידוע עד עתה: ה' עצר בעד כל רחם לבית אבימלך, ונשות אבימלך חולות ואינן יכולות ללדת. בעזרת הפסוק המצוטט נשפך אור חדש על הצורך של אברהם להתפלל בעד אבימלך. אומנם השבת שרה לאברהם תבטל את סכנת המוות הנשקפת לאבימלך עצמו, אך כדי לרפא את נשותיו יש צורך גם בתפילת הצדיק. יש

עצמו", שנתון לחקר המקרא והמזרח הקדום
יז (תשס"ז), עמ' 215–231.

⁴ לדוגמאות רבות נוספות ראו: יהונתן יעקבס, "הבטה לאחור" ככלי פרשני בפירוש רשב"ם לתורה", איגוד - מבחר מאמרים במדעי היהדות, כרך א, ירושלים תשס"ח, עמ' 125–142.

⁵ ראו מ' גרינברג, הפרשנות היהודית למקרא - פרקי מבוא, ירושלים תשמ"ג, עמ' 82.